

Т.В. Кондратюк

*Київський національний лінгвістичний
університет*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЇ КОРАНУ

Коран – це запис Божественного Послання, що не має авторської писемної традиції. Перекладацькі труднощі, спричинені цим фактом, не мають притаманного перекладу писаних текстів. Еліпсиси, незакінчені фрази, натяки, посилання на уже сказане вище потребують використання при перекладі компенсаційних засобів, яких не потребує переклад текстів, що відповідають писемним традиціям. Такими засобами є коментарі та інтерполяції, що ґрунтуються на тафсирах (тлумаченнях Корану) або на інших джерелах (таких як авторитетні наукові праці тощо).

Переклад Святого Письма мусульман не вписується в рамки традиційної практики перекладу і накладає на перекладача важкий «тягар»: передати не стільки словникове значення тієї чи іншої мовної одиниці, скільки її релігійно-тафсирний зміст, тобто постулати, закладені в самому оригіналі. Слова Бога, відтворені однією мовою, часом не знаходять абсолютно адекватного аналога для перекладу іншою. Виходячи з цього, основним завданням перекладача Святого Письма повинна стати максимально точна передача змісту (що і є метою послання Корану як незаперечного дороговказу в житті). Саме це зумовлює актуальність обраної нами теми.

Фразеологізми, які складають «живописну і національно-колеритну картину» дійсності, характерні для Корану. Щоб глибше зрозуміти семантику коранічних ідіоматизмів, необхідно звернутися не тільки до звичних словників, а до спеціальних глосаріїв, а також до тафсирів та праць арабських середньовічних лінгвістів. Більшість ідіоматичних утворень «є за походженням маленькими міфами»¹, за ними стоять традиції, обряди, факти історії, релігії і т. ін. Розуміння та переклад таких фразеологізмів-ідіом потребують їх лінгвістичного аналізу, розкриття їх образної основи, пов'язаної з ними символіки, звернення до алюзій і ремінісценцій зокрема, до біблійних та поетичних, що особливо важливо якщо йдеться про Коран. У лексиці Корану і особливо в його фразеології знайшли відображення відлуння стародавніх вірувань, етнопсихологічні й етнокультурні чинники, а також соціальні відносини ранньосередньовічного арабського суспільства.

Метою роботи є з'ясувати специфіку коранічних фразеологізмів та особливості їх функціонування у Корані, своєрідність їх образної основи, а також запропонувати ефективні та адекватні, на наш погляд, способи перекладу таких ідіом українською мовою. Обрані для аналізу фразеологічні одиниці (ФО) Корану дозволяють всебічно розглянути порушені питання і зробити на цій основі об'єктивні висновки

Фразеологізм – «серця наші не обрізані». Дослівний його переклад українською мовою нічого скаже читачеві, якщо він детально не обізнаний зі світовими релігіями. Тому такий переклад потребує коментарів, де давалося б роз'яснення про неспроможність сердець невірних сприймати звернені до них слова Мухаммада. Проте цей фразеологічний зворот можна перекласти і не буквально, а «за змістом», наприклад: «серця наші недоступні для віри». У цьому разі в коментарі необхідно зазначити, що в оригіналі використовується образ «необрізаності сердець», пов'язаний із обрядом обрізання крайньої плоті, що здавна існував у багатьох народів і супроводжує обряд ініціації².

¹ Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М., 1976. – С.15.

² Еремеев Д.Е. Ислам. Образ жизни и стиль мышления. – М., 1990. – С.130-133.

Слід відзначити, що корінь *ḥ*, що творить слово *ḥaṣṣa*, як і споріднені йому корені *ḥ* і *ḥ* виражає ідею «замкнутості», «недоступності»³. Від нього утворенні такі слова, як *ḥaṣṣa* – «оболонка», *ḥaṣṣa* – «крайня плоть» та ін. В один ряд з фразеологічним зворотом *ḥaṣṣa* – «необрізані (або закриті, жорстокі) серця» можна поставити такі фразеологізми сучасної арабської мови, як: *ḥaṣṣa* – «тупоголовий» та *ḥaṣṣa* – «жорстоке серце».

Сюжет «закритості» сердець язичників, невірних, людей нестійких у вірі – один з основних у Корані й передається в ньому за допомогою не лише проаналізованого вище виразу, але й інших ідіоматичних засобів. Так, грішники або самі стверджують, що їх серця «в покровах» (*ḥaṣṣa*) (41:5), або Аллах покриває їх серця покривами (6:25, 17:46, 18:57) або «запечатує їх» (*ḥaṣṣa*) – 2:7, 4:155, 6:46, 42:24, 45:23. «Бездушне» ставлення грішників до віри позначається в Корані й порівнянням їхніх сердець з камінням (2:74), і застереженням, що «в їхніх серцях хвороба» (2:10, 5:52, 8:49), а в аяті 47:24 ставиться риторичне запитання – Чи бувають замки на серцях? Зазначимо також, що люди, нездатні сприймати істинну віру, представлені як позбавлені слуху й зору.

Образ «обрізаності»/«необрізаності» сердець знаходимо і у Біблії. Як і в Корані, він символізує тут грубість, жорстокість сердець тих, хто не прийняв віру в єдиного Бога. За допомогою цього образу здійснюється семантичне перенесення від «необрізаності» фізичної до «необрізаності» внутрішньої, духовної.

Наступний фразеологізм теж не простий для перекладу: *ḥaṣṣa* (75:29) – «і зійдеться гомілка з гомілкою». Значення його невмотивоване з погляду української мови і не виводиться із значень його компонентів. Воно визначається метафоричним використанням слова *ḥaṣṣa* «гомілка», «нога» у класичній арабській мові. Відомий філолог Абу Хілааль аль-Аскарі вказує на те, що це слово може виступати, з одного боку, як символічне позначення «старання», «активності», а з другого – як символ «тяжкого становища», «лиха», «нешастя» і т.ін. Наприклад, людині, якій слід бути стараннішою в роботі, кажуть: *ḥaṣṣa* – «оголи свою гомілку в ній» (тобто у праці), що означає «взьмись до роботи». В аяті 75:29 реалізовано значення слова *ḥaṣṣa* – «труднощі», «біди», при цьому маються на увазі не лише біди взагалі, а, з одного боку, негаразди цього світу, а, з другого – покарання в світі потойбічному. Метафоричне значення визначає переклад також іншої коранічної ідіоми *ḥaṣṣa* (68:42) – «у день скрути» (дослівно «у той день, коли оголиться гомілка»).

У поетичних та інших некоранічних текстах арабської класичної мови *ḥaṣṣa* нерідко вживається у фразеологічних зворотах, що підкреслюють жахи війни. Наприклад, *ḥaṣṣa* – «оголила війна свою гомілку», *ḥaṣṣa* – «встала війна на гомілку».

Як символ активності лексема *ḥaṣṣa* вживається і в складі фразеологічних одиниць сучасної арабської мови, наприклад, *ḥaṣṣa* – «на ступні тагомілці», тобто «на повну силу, повним ходом».

Аяту 75:29 передуює аят 75:26: *ḥaṣṣa* – «Коли дійде вона (душа) до ключиці», який пов'язаний з легендою і також потребує пояснень. Справа в тім, що образ «досягнення ключиці душею» використовується для опису передсмертельного стану людини, миті, коли душа залишає тіло, і в цей момент лунає передсмертний хрип. За стародавніми уявленнями, душа виходить з тіла через ніс або через рот, звідси такі ідіоми арабської мови, як: *ḥaṣṣa* – «померти смертю свого носа», і *ḥaṣṣa* – «померти смертю свого рота» (обидва фразеологізми означають: «померти своєю смертю»).

Фразеологізм *ḥaṣṣa* (49:12) (буквально «їсти м'ясо кого-небудь») – «зводити на когось наклеп» також викликає труднощі при перекладі. Що стосується його походження, то можливо, що це відлуння канібалізму, коли різні частини людського тіла вважалися зосередженням тих чи інших якостей (хоробрості, розуму і т. ін.), а через їх

³ Майзель С.С. Пути развития корневого фонда семитских языков. – М., 1983. – 342 с.

поїдання – здобувалися чесноти загиблого. Ймовірно, процес поїдання людини супроводжувало обговорення його негативних рис, тобто «зводився наклеп».

Слід відзначити, що і в українській мові дієслово «їсти» вживається зі значенням «дорікати», «сварити». Ідіома за своєю семантикою тотожна українському фразеологізму «перемивати кісточки кому-небудь», тобто «погано говорити про когось», «пліткувати», походження якої вірогідно пов'язане зі стародавнім обрядом так званого другого поховання, який супроводжувався «оцінкою різних сторін характеру покійного, його вчинків за життя»⁴.

В аяті 49:12 за реченням – букв.: «Чи сподобалося кому-небудь з вас їсти м'ясо брата свого, коли він мертвий?», тобто «Чи сподобалося комусь зводити наклеп на брата (одновірця) свого, коли він (вже) мертвий?» – іде фраза – «Це ж буде для вас огидним», тобто вислів, що стосується і вихідного значення словосполучення «їсти м'ясо мертвого брата свого». У цьому випадку має місце явище, що позначається в арабській «науці про красномовство» терміном ал-мулахаза – дослівно «співспостереження» (у сучасній термінології – «семантична двоплановість») і передбачає поєднання у сприйнятті двох образів, одночасно береться до уваги основне і похідне значення. Огидність «поїдання м'яса мертвого брата свого» і «зведення наклепу на відсутню людину» є рисою схожості цих двох дій, що лежить в основі їх порівняння і метафоричного вживання першого у значенні другого.

Ідіома, що аналізується – «їсти м'ясо кого-небудь»/«зводити наклеп» використовується для осуду наклепників і пліткарів, вписується в загальну тканину аята 49:12, що містить думку про гріховність домислів, згубність наклепів і пліток.

Фразеологізм – букв. «матір книги» зустрічається в Корані тричі (3:7, 13:39, 43:4) і має безпосереднє відношення до важливої для цієї пам'ятки теми «Книги долей» – «небесного прототипу, в якому Аллах відкриває людям те, що захоче». З погляду його структури і семантики це словосполучення містить переосмислений компонент, який виступає не в своєму основному значенні «матір», а в переносному –

– «основа», «першопричина», «головна частина». Саме значення слова – «головна частина» дозволяє у відповідних контекстах співвідносити це словосполучення з першою сурою «Аль-Фатіха» як найголовнішою. Таке саме значення має і в перифразі – «головне поселення», тобто Мекка (6:92, 42:7). У сучасній мові слово означає «щось головне, основне».

Переклад ще одного ряду фразеологізмів також пов'язаний із труднощами. Це фразеологізми типу – «кріпити стопи» та «кріпити серце», – «твердити», «укріплювати». Проте в 8:11, 8:14, 28:10 ідея «кріплення» сердець позначається дієсловом з прийменником – букв. «зав'язувати на чьомусь серці». Виникає запитання, який може бути зв'язок між «зав'язуванням на серці» та його «укріпленням»? Можна висловити припущення, що «зав'язування» тут має відношення до стародавніх вірувань людей в магічну силу вузлів, які можуть поєднати кого-небудь з кимсь, уберегти від напасті ворогів, захистити від чогось і т.ін. Відголоски віри в магічну силу вузлів досить наочно виявляється в 113:4, де мова йде про захист від «зла тих, хто пліє в вузли» (тобто чарівників) – . Близьким по значенню до є фразеологізм – «затягнути тугу на його серце». В 10:88 говориться:

– «...і стали жорсткими їх серця, щоб вони не увірували». «Затягування вузлів на серцях» представлено тут як спосіб відмежувати від істинної віри тих, хто її негідний.

Розглянемо також фразеологізм – «було кинуто в їх руки». За тафсирами та словниками цей фразеологізм означає, що «вони покаялись». З'ясуємо, який зв'язок між «киданням в руки» та «каяттям». Походження цієї ідіоми пояснюється арабськими

⁴ Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. – С.204.

середньовічними вченими подвійно. Згідно з першим тлумаченням, людина, що «щиро покаялась, кусає свою руку від горя» і, таким чином, «його рот виявляється «кинутим» в його руку». Відповідно до другої версії людина, виражаючи скорботу, смуток, б'є однією рукою по іншій і в цьому разі має місце «кидання однієї руки в іншу». Більшість арабських середньовічних учених, і серед них аз-Зуджаджі, вважають, що фразеологізм не був відомий арабам до запису Корану і не вживався широко у їхньому мовленні, тому навіть такі відомі поети, як Абу Нувас і Абу Хатім ас-Сиджистані припускались помилки, використовуючи цей вислів у своїх віршах. Ідіому можна віднести до розряду кінематичних фразеологізмів, які широко використовуються у Корані для образної передачі душевного стану людини. У 25:27 «кусання рук» супроводжується, як і в 7:149, почуттям каяття.

Отже, проведений нами аналіз окремих коранічних ідіом свідчить про необхідність комплексного підходу до дослідження різноманітних фразеологічних утворень, що зустрічаються у літературному тексті. Такий підхід передбачає врахування дослідником не лише лінгвістичних, а й екстралінгвістичних факторів, що впливають на формування семантичної специфіки ідіоматизмів, на їх стилістичну та ідейну роль у мовленнєвому творі.

Дослідження коранічних ідіом виявило труднощі, пов'язані із зануренням у їх «змістові глибини», без осмислення яких практично неможливі ані адекватний переклад фразеологічних зворотів, ані їх вичерпне тлумачення.

Важливо зазначити, що на образність коранічних фразеологічних зворотів тим чи іншим чином впливають лексико-семантичні трансформації та їх граматичне оформлення (препозиція прикметників у ідафних словосполученнях, своєрідність синтаксичної структури багатьох ФО). Таким чином, коранічні ФО виконують свою стилістичну та ідейну функцію не тільки як образні переосмислені засоби, а і як вдало оформлені граматичні утворення, що роблять арабську мову багатшою та витонченішою.